

С.С.Шумська, канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ОЦІНКИ ПО УКРАЇНІ

Розглянуто різні методологічні підходи до визначення складових національного багатства. Наведено приклади оцінок національного багатства окремих країн світу. Представлено різні варіанти розрахунків національного багатства України.

Однією із найбільш загальних макроекономічних категорій, що дає уявлення про наявні ресурси і потенціал розвитку країни є національне багатство. Для України, яка володіє значними обсягами національного багатства, актуальною в період визначення її стратегічних пріоритетів, стає проблема його комплексної оцінки. Відсутність системних досліджень національного багатства не дає можливості у повній мірі використовувати його з метою оптимізації структури економіки, активізації внутрішніх факторів економічного зростання, вирішення соціальних проблем та підвищення добробуту нації.

У цьому контексті вартісна оцінка елементів національного багатства України є одним із важливих кроків дослідження цієї надзвичайно важливої категорії, що й обумовило мету даної статті – на основі вивчення різних методологічних підходів визначення національного багатства зробити кількісну оцінку багатства України в динаміці.

Серед тих, хто зробив значний внесок у визначення поняття національного багатства, слід назвати В.Петті, який одним із перших у XVII столітті представив його як *суму нагромаджених матеріальних цінностей*. Наприкінці XIX на початку XX століття представники історичної школи (А.Шторх, А.Амон, Р.Ліфман, П.Хермберг) визнавали багатство лише окремих осіб, залишаючи осторонь поняття національного багатства країни. В економічній літературі також часто згадується ім'я французького економіста Е.Роговського, який в масштабах суспільства представляв національне багатство як *суму багатств приватних осіб, визначених в діючих цінах* (майно держави, церкви, об'єкти громадського користування не враховувались)¹.

Сучасні визначення національного багатства (НБ) відрізняються тим, що в них розглядається багатство суспільства у цілому, зокрема, у фінансовому словнику НБ представлено як *"сукупність матеріальних благ, створених і нагромаджених суспільством у процесі попереднього розвитку, а також природних ресурсів, залучених до господарського обороту"*². До його складу

¹ Основи економічної теорії: політекономічний аспект // Електронний підручник. – http://www.vuzlib.net/oet_pea

² Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Сможенко Т.С. Фінансовий словник. – 4-те вид., випр. та доп. – К.; Л., 2002. – С. 30.

належать: основні і невиробничі фонди країни, оборотні фонди матеріального виробництва, включаючи товарні запаси у виробництві й торгівлі, а також державні резерви та страхові запаси, особисте майно громадян тривалого використання, природні ресурси, залучені до процесу відтворення (запаси корисних копалин, гідроенергії, лісовий та земельний фонди). Сюди ж зараховують і золотий запас держави. А в деяких випадках і науково-технічний рівень та досвід працівників, культурно-духовні цінності, інтелектуальну власність тощо³.

Слід зазначити, що склад національного багатства та методи його обчислення змінюються з часом і є різними для різних країн, залежно від критеріїв включення до нього тих чи інших елементів. Так, історично відправною точкою у процесі обчислення НБ, наприклад, для англійського економіста Р.Гіффена, слугувала інформація про прибутковий податок, інші розраховували національне багатство на основі даних про майно, що одержували в спадщину або в дарунок. Згодом найбільш поширеним став метод безперервної інвентаризації, на основі якого у 40–50 роки ХХ століття американський економіст Р.Голдсміт розрахував елементи національного багатства у США за 1898–1948, 1905–1950, 1945–1958 роки, англійський економіст П.Редферн – Великобританії за 1938–1953 роки, російський вчений А.Ванштейн зробив оцінки майна суспільного господарства в національному багатстві дореволюційної Росії⁴.

У першій половині ХХ століття національне багатство визначалось як благо, що можна оцінити грошима. Поширення трактування національного багатства як сукупності "економічних благ", що мають ціну, та "вільних" благ (зокрема, дарів природи) знайшло відображення і у сучасних підходах до визначення та обчислення національного багатства.

Так, на сьогоднішній день панівною є концепція, що склалась у процесі розробки ООН міжнародних стандартів національного рахівництва – Системи Національних Рахунків (СНР)⁵ – де національне багатство розглядається у широкому трактуванні, як *сума нефінансових активів країни та її чистих вимог до решти світу* (п. 13.2 СНР). Згідно з цією концепцією національне багатство країни представляє *сукупність ресурсів країни (економічних активів), які визначають необхідні умови виробництва товарів, надання послуг і забезпечення життя людей*. Воно складається із економічних об'єктів, ключовою ознакою яких є можливість отримання їх власниками економічної вигоди⁶.

В рамках СНР оцінка національного багатства розглядається як окремий випадок балансу активів і пасивів, коли баланс складається для країни у цілому, у структурі якого виділяються:

- нефінансові активи:

³ Там же. – С. 30.

⁴ Основи економічної теорії: політекономічний аспект.

⁵ Система национальных счетов 1993. – ООН, Евростат, МВФ, ОЭСР, Всемирный банк, 1998.

⁶ Методологические положения по статистике. – Вып. 1. – М., 1998.

- вироблені активи (основні фонди, запаси матеріальних оборотних коштів),
- невироблені активи (матеріальні невироблені активи, нематеріальні невироблені активи);
 - фінансові активи і пасиви:
 - монетарне золото та SDR;
 - готівкова валюта та депозити;
 - цінні папери (окрім акцій);
 - акції та інші форми участі у капіталі;
 - кредити та позики;
 - страхові технічні резерви;
 - дебіторська/кредиторська заборгованість⁷.

Новаторською на сьогоднішній день визнається методика, що розроблена спеціалістами Світового банку і яка була запропонована у рамках роботи з визначення індикаторів стійкого розвитку (sustainable development)⁸. Метод було розроблено з метою аналізу структури національного багатства, ролі окремих його елементів у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються. У рамках концепції запропонованої фахівцями Світового банку у національне багатство входять:

- природний капітал;
- вироблений капітал (активи);
- людський капітал (людські ресурси);
- соціальний капітал⁹.

Варто зазначити, що автори експериментальної методики з метою проведення міжкраїнових порівнянь були змушені зробити у своїх розрахунках ряд значних припущень й низку серйозних спрощень. Так, зосередившись тільки на економічному потенціалі, не було проведено оцінку соціального капіталу, під яким розуміли "сукупність мереж, взаємовідносин, норм та інститутів, які впливають на продуктивність економіки". Крім того, людський капітал оцінювався за залишковим принципом: із загального обсягу чистого національного продукту (ЧНП) віднімався ЧНП, вироблений за рахунок природних ресурсів, після чого розраховувалась поточна вартість залишку "не ресурсного" ЧНП за середню кількість років продуктивного життя населення. Із отриманого у результаті продукту, який може виробити населення, вираховувалась сума активів та землі, й дана величина приймалась у якості оцінки людських ресурсів¹⁰.

Незважаючи на всі дискусійні місця запропонованої методики, її використання дало можливість зробити оцінку національного багатства більш ніж 100 країн світу (табл. 1, 2).

Результати досліджень фахівців Світового банку дають можливість зробити висновок, що *ключове місце у національному багатстві країн світу на-*

⁷ Сколько стоит Россия / И.А.Николаев и др.; Под ред. И.А.Николаева. – М., 2004. – С. 18.

⁸ "Expanding the measure of wealth", Ch.3. The World Bank, 1997; A.Kunte and others "Estimating National Wealth: Methodology and Results". The World Bank, 1998.

⁹ Сколько стоит Россия. – С. 20.

¹⁰ Там же. – С. 21.

лежить людським ресурсам – у середньому їх частка у структурі перевищує 60%, в той час як роль виробленого людиною капіталу характеризується 15–30% вартості світової економіки, природний капітал залежить від забезпеченості ресурсами і коливається від 2 до 39%. Найбільш забезпеченими національним багатством виявились країни США, Швейцарія, Канада, Японія та Норвегія, які посідають у світовому рейтингу перші п'ять місць із розрахунку НБ на душу населення.

Таблиця 1

Національне багатство на душу населення
по географічних регіонах світу у 1994 році

Географічний регіон	Частка у структурі національного багатства, %		
	людські ре- сурси	вироблені ак- тиви	природний капітал
Північна Америка	76	19	5
Країни ОЕСД	68	30	2
Західна Європа	74	23	2
Середній Схід	43	18	39
Південна Америка	74	17	9
Північна Африка	69	26	5
Центральна Америка	79	15	6
Карибський басейн	69	21	11
Східна Азія	77	15	8
Східна і Південна Африка	66	25	10
Західна Африка	60	18	21
Південна Азія	65	19	16

Джерело: A.Kunte and others "Estimating National Wealth: Methodology and Results". The World Bank, 1998, p.2.

Таблиця 2

Національне багатство на душу населення окремих країн світу

Країна	дол. США	ранг
Аргентина	147000	24
Австралія	297000	6
Австрія	286000	10
Бельгія	287000	9
Бразилія	89000	35
Велика Британія	266000	14
Німеччина	281000	11
Данія	295000	8
Індія	20000	73
Італія	257000	16
Канада	331000	3
Китай	148000	56
Мексика	113000	30
Португалія	175000	20
США	401000	1
Фінляндія	241000	17
Франція	297000	6
Швейцарія	352000	2
Японія	304000	4

Джерело: Світовий банк.

Наводиться за: "Сколько стоит Россия". Материали совместного проекта телекомпании REN TV, аудиторско-консалтинговой компании ФБК и газеты "Ведомости". – М., 2004.

На жаль, спеціалісти Світового банку не проводили оцінок національного багатства країн СНД, що пов'язувалось із нестачею даних та їх низькою надійністю. Експериментальні розрахунки сукупного показника національного багатства в рамках усього світового співтовариства, а також по групах країн були зроблені колективом російських вчених¹¹. Після значних спрощень та припущень, зокрема щодо "однакових умов ринкової економіки й однакових цін" Л.Нестеровим та Г.Ашировою були отримані оцінки, що відображають результати нагромадження загального обсягу багатства і основних форм капіталу у країнах світу й у тому числі СНД (табл. 3, 4).

Таблиця 3

Національне багатство світу на початку XXI століття

Країни	Національне багатство		У тому числі за видами капіталів, трлн дол. США		
	всього, трлн дол. США	на душу населення, тис. дол. США	людський	природний	відтворювальний
Світовий підсумок	550	90	365	90	95
Країни "сімки" та ЄС	275	360	215	10	50
Країни ОПЕК	95	196	45	35	15
Країни СНД	80	275	40	30	10
у тому числі Росія	60	400	30	24	6
Інші країни	100	30	65	15	20

Джерело: Нестеров Л., Аширова Г. Национальное богатство и человеческий капитал // Вопросы экономики. – 2003. – № 2. – С. 110.

Таблиця 4

Експериментальні оцінки людського капіталу України, Росії та Білорусі

Країна	Загальний обсяг, трлн дол. США	На душу населення, тис. дол. США
Білорусь	1,8	181,6
Україна	4,5	91,8
Росія	28,7	197,1

Джерело: Аширова Г.Т. Современные проблемы оценки человеческого капитала // Вопросы статистики. – 2003. – № 3. – С. 30.

Із наведених даних у таблицях результатів дослідження російських вчених можна зробити як мінімум два важливих висновки: *перший* – половина багатства світу зосереджена у країнах "сімки" та ЄС, що забезпечується переважно за рахунок нагромадженого людського капіталу; *другий* – кількісні оцінки національного багатства країни дуже чутливі до вибору методики розрахунків.

¹¹ Нестеров Л.И. Новые веяния в статистике национального богатства России // Вопросы статистики. – 2000. – № 10; Нестеров Л., Аширова Г. Национальное богатство и человеческий капитал // Вопросы экономики. – 2003. – № 2; Аширова Г.Т. Современные проблемы оценки человеческого капитала // Вопросы статистики. – 2003. – № 3.

Причиною значних відмінностей у розрахунках є незавершеність дискусій щодо питань змісту та структури капіталу країни, співвідношення капіталу та національного багатства. Так, наприклад, на рисунку представлено структуру національного капіталу Росії¹², де національне багатство є складовою капіталу країни. На нашу думку, національне багатство є більш широким поняттям, ніж капітал, і формує потенціал капіталізації економіки¹³.

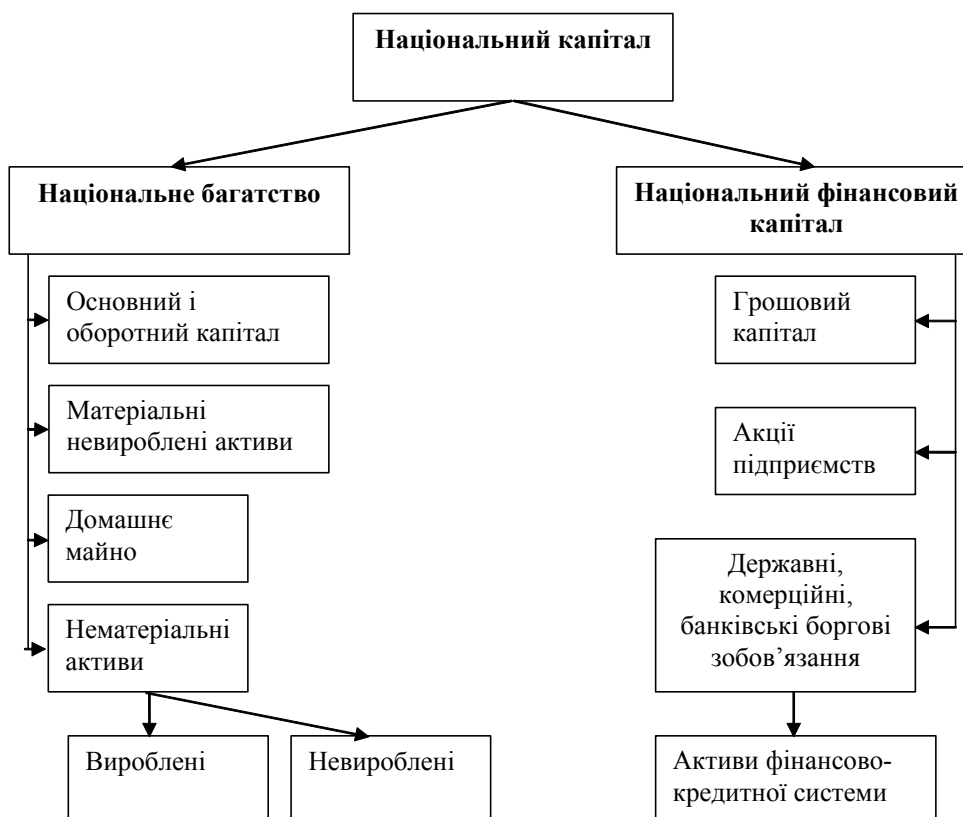

Рисунок. Структура національного капіталу Росії

Згідно з представленою концепцією за даними Федеральної служби державної статистики (до 2003 року – Держкомстату Росії), на початок 1999 року національне багатство РФ на 97,3% складалось із матеріальних невироблених активів (у тому числі на 87,7% із багатства надр і у 7% оцінена вартість землі); вартість основного капіталу (фондів) складала 2,1%; запасів оборотного капіталу – 0,01; майна домашніх господарств – 0,4; а всіх нематеріальних активів – 0,2% від загальної вартості національного багатства¹⁴. У пода-

¹² Турмачев Е.С. Сбалансированное капиталобразование и рост национальной экономики. История исследований, моделирование и анализ. Научное издание. – М., 2005. – С. 127.

¹³ Шумська С.С. Капіталізація економіки України: оцінка і резерви зростання // Економічна теорія. – 2004. – № 3. – С. 60–79.

¹⁴ Основные фонды и другие нефинансовые активы России: Стат. сб. – М., 1999. – С. 10.

льшому вартісні оцінки матеріальних невироблених активів Держкомстат Росії замінив на показники у фізичному вимірі (мільйони гектарів земельної площі, кубічні кілометри водних ресурсів, мільйони гектарів лісових ресурсів й т. ін.), тобто вартісну структуру національного багатства представляють основний та оборотний капітал та домашнє майно¹⁵.

У порівняльному вигляді елементи національного багатства Росії у 1998–2002 роках, які згідно з представлено. Функціональною структурою капіталу є складовою російського капіталу, наведені у табл. 5.

Таблиця 5

Елементи національного багатства Росії, % на початок року

Показник	1999	2003
Національне багатство, всього	100	100
Основні фонди разом із незавершеним будівництвом	89	82
із них: основні фонди	82	75
Матеріальні оборотні засоби	5	7
Домашнє майно	6	11

Джерело: Турмачев Е.С. Сбалансированное капиталобразование и рост национальной экономики. История исследований, моделирование и анализ. Научное издание. – М., 2005. – С. 128.

Представлені елементи національного багатства Росії є відображенням розрахунків у рамках старої концепції балансу народного господарства, що обмежує склад цієї важливої категорії (основними фондами, матеріальними оборотними коштами та майном населення) та не показує реальні масштаби нагромаджених ресурсів для майбутніх циклів відтворення, тим самим спотворюючи співвідношення між основними складовими НБ, недооцінка яких знижує ефективність всього відтворювального процесу.

Недаремно після великої критичної маси зауважень щодо недосконалості такої методології розрахунків Росія почала активно впроваджувати міжнародні принципи розрахунків системи національного рахівництва за рекомендаціями ООН та Світового банку, розробляючи нові загальноросійські класифікатори, накопичувати детальну інформацію, за допомогою якої можна оцінити вартість "економічних активів", сукупністю яких *Статистична комісія ООН рекомендує характеризувати національний капітал або національне багатство країн на порівняльній основі*¹⁶.

Відсутність чіткої методології та системних досліджень (вартісних оцінок) національного багатства України призвело до неможливості коректних міжкраїнових порівнянь. Так, якщо взяти до уваги тільки два дослідження українських учених, результати яких наведені у табл. 6 і 7, то видно, що їх не можна використати для аналогічних порівнянь з результатами як російських фахівців, так і спеціалістів із Світового банку та ООН через різні періоди розгляду, складових елементів НБ, методик розрахунку, цін.

¹⁵ Турмачев Е.С. Сбалансированное капиталобразование и рост национальной экономики. – С. 126.

¹⁶ Нестеров Л.И. Новые веяния в статистике национального богатства России. – С. 20–23.

Незважаючи на цю особливість, вони мають велике практичне значення, оскільки їх аналіз не тільки спонукає до дискусії з проблем вартісної оцінки національного багатства країни, але й відкриває можливість обґрунтованого формування стратегії й тактики економічного розвитку.

У табл. 6 представлено два варіанти розрахунків¹⁷ національного багатства України, проведеного М.Хвесик та Н.Збагерською: перший – без врахування оцінок природних ресурсів, де до складу НБ включено тільки відтворювані матеріальні ресурси (основні фонди, матеріальні оборотні кошти та домашнє майно населення); другий включає також і "капітальну" оцінку природно-ресурсного потенціалу, зроблену В.Руденко. У фактичних цінах 1990 року національне багатство Української РСР становило, відповідно, 721,7 млрд крб та 1081,4 млрд крб, ключова роль (67%) належала матеріальним виробленим людиною елементам НБ.

Таблиця 6

Склад та структура відтворюваного національного багатства
Української РСР*, у фактичних цінах 1990 року

	<i>Всього, млрд крб</i>	<i>Структу- ра, %</i>	<i>Всього, млрд крб</i>	<i>Структу- ра, %</i>
Національне багатство – всього	721,7	100,00	1081,4	100,00
Основні фонди	455,8	63,16	455,8	42,15
з них:				
виробничі	304,1	42,14	304,1	28,12
невиробничі	151,7	21,02	151,7	14,03
Матеріальні оборотні ко- шти	123,0	17,04	123,0	11,37
з них:				
у виробничій сфері	122,3	16,95	122,3	11,31
у невідвиробничій сфері	0,7	0,10	0,7	0,06
Домашнє майно населення	142,9	19,80	142,9	13,21
Природно-ресурсний по- тенціал	-	-	359,7	33,26

* Розраховано за даними досліджень М.Хвесик, Н.Збагерської, Н.Руденко¹⁸.

В унікальному комплексному дослідженні національного багатства України, проведеного колективом фахівців Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України під керівництвом члена-кореспондента НАН України С.Дорогунцова опрацьовано методичні підходи до визначення величини вартості національного багатства як інтегральної суми природних ресурсів, матеріально-речового потенціалу виробничої й невідвиробничої сфери, трудових ресурсів, демографічного, освітнього, інформаційного, інтелектуального потенціалів¹⁹. У результаті грошова оцінка національного багатства України на 01.01.1996 року становила:

¹⁷ Хвесик М.А., Збагерська Н.В. Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи. – Рівне, 2000. – С. 58–60.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Національне багатство України / За ред. С.І.Дорогунцова. – К., 2005.

- по балансовій вартості за внутрішніми поточними цінами = 5579977 млн грн (3099,98 млрд дол. США, 1 дол. США = 1,8 грн);
- по залишковій вартості за внутрішніми поточними цінами = 5284998 млн грн (2936,11 млрд дол. США, 1 дол. США = 1,8 грн);
- по балансовій вартості за світовими цінами = 25908,1 млрд грн (14393,4 млрд дол. США, 1 дол. США = 1,8 грн);
- по залишковій вартості за світовими цінами = 25223,79 млрд грн (14013,22 млрд дол. США, 1 дол. США = 1,8 грн).

Якщо проаналізувати структуру національного багатства України, що склалась на початку 1996 р. (табл. 7), то побачимо, що більше половини багатства становлять природні ресурси – 54,3%, на другому місці нематеріальні елементи – 26,8%, матеріальні елементи – 18,9%. З точки зору потенціалу капіталізації, дана структура показує широкі можливості щодо підвищення рівня капіталізації країни, оскільки, *по-перше*, значна частка природних ресурсів (які на сьогоднішній день ще не приносять додаткової вартості відповідно до їх потенціалу) і, отже, подальші заходи та механізми з їх активного залучення у ринковий обіг дадуть значний приріст національного капіталу й багатства загалом; *по-друге*, у структурі мала питома вага нематеріальних активів, тобто тих форм капіталу (які, зокрема, формують людський капітал), що ще не отримали відповідної ринкової оцінки (інтелектуальна власність, інформація), але через процес реальної оцінки та активне залучення в оборот внаслідок гарантування прав власності та розвитку ринкової інфраструктури можуть зробити внесок в економічний розвиток України.

Таблиця 7

Структура національного багатства України на 01.01.1996 року*

Основні елементи національного багатства	Частка у структурі, %
Природні ресурси	54,3
Матеріальні елементи національного багатства	18,9
Всього по галузях матеріального виробництва	9,0
Всього на невиробничій сфері	0,7
Воєнна сфера і цивільна оборона	6,5
Особисте майно громадян	2,6
Власність за кордоном	0,004
Валютні кошти підприємств і організацій	0,031
Нематеріальні елементи національного багатства	26,8
Демографічний потенціал	17,6
Сукупна робоча сила	4,7
Інформаційний потенціал	0,018
Освітній потенціал	1,5
Інтелектуальна власність	3,0
Сальдо платіжного балансу	-0,039
Національне багатство України, всього	100,0

* Розраховано за даними дослідження Ради по вивченню продуктивних сил України.

Аналіз вітчизняного досвіду розрахунків національного багатства України, який було проведено у рамках дослідження процесу капіталізації економі-

ки в Інституті економіки та прогнозування НАН України²⁰ дав можливість запропонувати підхід, який враховує ті елементи НБ, що не були включені у вищенаведених дослідженнях, однак є важливими з точки зору збільшення потенціалу капіталізації економіки та пошуку нових джерел прискорення економічного зростання. Зокрема, до складу національного багатства України включено:

- *людський капітал*, який представляє нематеріальну складову багатства. Окрім сукупності професійних знань, умінь та навичок, оцінка включає характеристики стану здоров'я, рівень працездатності, фізичні дані робітника, а також відображає культурне надбання, володіння яким додає успіхів у комунікації з іншими людьми та допомагає створювати успішні з ними стосунки. Це є своєрідною сумою нагромадженої частки (результат освіти, виховання, трудових навичок) та інвестицій, спрямованих на підвищення культурно-освітнього рівня та кваліфікації, які в майбутньому принеситимуть віддачу²¹;

- *фінансовий капітал*, оскільки на практиці, незважаючи на методологію визначення НБ в рамках СНР, оцінка фінансових активів/пасивів країни або зовсім не включалась у розрахунки, або враховувалась тільки частково. Обґрунтовуючи включення фінансового капіталу у НБ, можна сказати, що у сукупність ресурсів (активів), що входять до його складу, окрім тих, які уже приносять його власнику прибуток, входять і такі, що на даний момент не створюють додаткової вартості, тобто частина фінансового капіталу – це тільки потенційний капітал, але він може перетворитись, наприклад, у продуктивні сили, якщо ресурси будуть витрачені на придбання предметів та засобів виробництва;

- *резервні активи* як важлива складова запасів країни. Вони включають зовнішні активи країни, що перебувають під контролем органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який час можуть бути використані для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу або здійснення інтервенцій на валютному ринку з метою підтримки курсу національної валюти. До резервних активів входять: монетарне золото, спеціальні права запозичення, резервна позиція в МВФ, активи в іноземній валюті, що складаються з готівкових коштів, депозитів, цінних паперів та інших вимог. До складу резервів у НБ, окрім золотовалютних резервів, було включено ще страхові резерви, сформовані страховиками України (резерви збитків, резерви незароблених премій, резерви із страхування життя), та оцінку іноземної валюти на руках у населення у гривневому еквіваленті.

У табл. 8 наведено вартісні оцінки основних елементів національного багатства України та його структура, із якої видно, що у 2005 році національне багатство України оцінено за різними варіантами у 9,5–9,9 трлн грн, що складає майже 2 трлн дол. США.

Представлені варіанти вартісної оцінки НБ відображають різні методологічні підходи до визначення національного багатства та повноту розгляду

²⁰ Див. наукову доповідь Інституту "Капіталізація економіки України" за редакцією академіка НАН України В.М.Гейця та доктора екон. наук А.А.Гриценка.

²¹ Методологію розрахунків людського капіталу, розроблену В.Близнюк, викладено у науковій доповіді Інституту "Капіталізація економіки України".

різних його складових. Так, у *першому варіанті*, до складу національного багатства входять реальний, людський та природний капітали. Перевагами такого підходу є врахування через реальний (основний та оборотний) капітали як фінансових, так і нефінансових активів; недоліком є те, що вони представлені тільки у частині підприємств та організацій окремих видів діяльності, тобто у цьому варіанті розрахунків не розглянуто економічні активи домогосподарств та не враховані фінансові активи держави. Цей недолік частково виправлений у *другому варіанті* розрахунків, де замість реального капіталу було представлено речовий капітал підприємств (виділено оборотний капітал, який включено у фінансовий капітал країни), а також включено у розгляд сукупний фінансовий капітал, що представляє кількісну оцінку фінансових активів усіх суб'єктів господарювання, населення та держави. Слабким місцем є оцінка майна домогосподарств.

Таблиця 8

Національне багатство України у 2005 році

Складові елементи	Оцінка, млрд грн	Структура, %
Варіант 1		
Реальний капітал	1368785	14,5
Людський капітал*	4628084,0	48,9
Природний капітал**	3459000,0	36,6
Національне багатство	9455869,2	100,0
Варіант 2		
Речовий капітал підприємств	718220,3	7,6
Людський капітал	4628084,0	48,9
Природний капітал	3459000,0	36,6
Фінансовий капітал	431004,4	4,6
Резервні активи	136941,4	1,4
Майно домогосподарств	88769	0,9
Національне багатство	9462018,9	100,0
Варіант 3		
Основні засоби в економіці***	1248504	12,6
Людський капітал	4628084,0	46,7
Природний капітал	3459000,0	34,9
Фінансовий капітал	431004,4	4,4
Резервні активи	136941,4	1,4
Національне багатство	9903533,8	100,0

* Розрахунки В.Близнюк.

** Оцінки Б.Пасхавера.

*** Попередні оцінки. Джерело: Статистичний щорічник України за 2005 рік.

За відсутності методики оцінки та системного дослідження обсягів домашнього майна населення, у розрахунках національного багатства України на даному етапі досліджень ця складова представлена приблизними оцінками. Експертні оцінки інших українських дослідників, зокрема, представлені у табл. 6–7, дуже різняться між собою: якщо у складі НБ враховувати тільки основні фонди, матеріальні оборотні кошти та майно домашніх господарств, то остання складова у першому випадку може бути оцінена у 19,8% (1990), у другому становить близько 4% (1995). У той же час російські вчені, аналізуючи динаміку структурних елементів НБ, звертають увагу на значне (у 35 разів)

зростання вартості домашнього майна²² росіян – за період з 1995 по 2003 рік питома вага даного показника у структурі НБ збільшилась із 1,8 до 11%. Якщо у розрахунках вартості майна українських громадян виходити з припущення, що його питома частка у структурі національного багатства буде аналогічною до частки майна росіян у НБ Росії (тобто вона зросла із 6 у 2000 до 11% у 2005 році), то отримана нами оцінка є дуже заниженою порівняно із фактичною, оскільки у виділеному нами періоді доходи населення у реальному вимірі зростали швидше, а отже, й вартість майна та добробут є реально вищими.

У *третьому варіанті* вартісної оцінки національного багатства України натурально-речову складову НБ представлено сукупною оцінкою основних засобів в економіці, до яких включаються як основні засоби підприємств, організацій, установ усіх форм власності, так і основні засоби, що перебувають у особистій власності населення (житлові будинки, господарські будівлі, багаторічні насадження, робоча і продуктивна худоба). Недоліком використання цього показника є неможливість виділення з нього основних засобів населення (оскільки офіційна статистика у структурі такої частки не виділяє) та лише частково враховано невиробничі фонди суспільства (основні фонди соціальної сфери, до яких належать житловий фонд та фонди культурно-побутового визначення, що є власністю державних, колективних та громадських організацій). Крім того, у даному варіанті розрахунків відсутні оцінки особистого споживчого майна домогосподарств (товарів тривалого користування). Незважаючи на ці недоліки, останній варіант розрахунків є найбільш повним.

Слід зазначити, що виділення резервних активів у кількісних оцінках НБ не є обов'язковим, цю складову національного багатства можна включити у фінансовий капітал. Крім того, віднесення страхових резервів до резервних активів є дещо умовним, оскільки вони є на практиці активно діючим капіталом, що приносить прибуток. У нашому випадку обсяг резервних запасів, сформованих страховиками, включає також і капітал перестраховиків, який для коректності слід було б вилучити із загальної суми, оскільки, як правило, перестраховування в Україні відбувається за рахунок коштів іноземних страхових компаній.

До резервів включено також показник, який не розраховується офіційною статистикою – готівка в іноземній валюті на руках у населення, що є, на нашу думку, не менш важливою складовою з точки зору фінансового потенціалу країни. Так, навіть дуже спрощений аналіз даних щодо доходів та витрат населення по купівлі-продажу іноземної валюти свідчить, що впродовж тривалого періоду значні обсяги грошових коштів відволікались з економіки на операції з іноземною валютою (які могли б бути залученими в реальну економіку, тобто це втрачені інвестиційні можливості), на сьогодні вони є резервом для

²² У складі домашнього майна враховуються основні фонди і споживчі товари тривалого користування, що перебувають у власності громадян (об'єкти, нагромаджені одним чи більше поколінь для забезпечення фізичного існування і розвитку особистості, що використовуються для особистого і загальносімейного споживання у домашньому господарстві багаторазово чи безперервно упродовж терміну, що складає у нормальних умовах експлуатації рік та більше).

майбутнього зростання²³. Зрозуміло, що включення іноземної готівкової валюти на руках у населення є дискусійним моментом, оскільки його можна вважати й відтоком капіталу з української економіки, так само як і обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг, оплати за імпорт, що не надійшов, і платежі за фіктивними операціями з цінними паперами, а також й обсяги "втечі" капіталів, що є чинниками, які зменшують обсяги національного багатства України.

Розглядаючи різні аспекти дослідження, варто звернути увагу ще на одну проблему кількісних оцінок національного багатства України, а саме – повну відсутність регіональних оцінок національного багатства, які дуже важливі для економічного аналізу стану регіонів, їх фактичних ресурсів і використання останніх для більш успішного функціонування регіональної економіки. Це приводить до висновку, до якого уже прийшли інші країни перехідної економіки та наші найближчі сусіди: вдосконалення статистики національного багатства потребує спеціального розділу для регіональної статистики, яка б базувалась на достовірних джерелах інформації і розробленій методології, узгодженої із загальними принципами оцінки даної категорії²⁴.

Якщо спробувати порівняти оцінки національного багатства України зроблені російськими експертами, то побачимо, що вони набагато вищі за наші розрахунки. Це можна пояснити, *по-перше*, використанням різних методик, а *по-друге*, тим, що росіяни, використовуючи за основу підхід СНР-93 для досягнення порівнянності з іншими країнами світу, базувались на припущенні "однакових умов ринкової економіки та світових рівнів цін", що є для країн перехідної економіки дуже дискусійним моментом. У результаті отримані значення показників як для Росії, так і для України відображають *масштаби наявного потенціалу елементів НБ та його можливості, а не реальні величини оцінок у внутрішніх цінах, перерахованих у долари США*²⁵, тобто це не оцінка того "скільки коштує Україна", а скільки вона коштувала б, якби були застосовані ті ж принципи оцінювання її складових багатства як і у ринкових економіках²⁶.

Отже, відмінності у методиках, які застосовуються у кожному конкретному випадку, не дозволяють використовувати представлені дані для коректного порівняння. А тому *недосконалість існуючих оціночних методик лише*

²³ Шумська С. Доларизація та відтік коштів з української економіки // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 62–71; Шумська С. Готівкові кошти населення в іноземній валюті як фінансовий ресурс економіки // Наукові записки НаУКМА.: Зб. наук. пр. Серія Економічні науки. Том 30. – К. 2004. – С. 47–53.

²⁴ Нестеров Л.И. Новые веяния в статистике национального богатства России // Вопросы статистики. – С. 20–23.

²⁵ Там же.

²⁶ Під час розрахунків людського капіталу, наприклад, хоча загальний рівень доходів населення (за паритетом) у розвинутих країн складав у 1999р. 5 тис. дол. США, у Росії у середньому 200 дол. США, базувались на тому, що оплата праці російських громадян, якщо вони працюють у цих країнах, є не нижчою оплати громадян розвинутих країн, тобто рівень кваліфікації *відповідає вимогам ринкової економіки*, а тому й робилось припущення, що є цілком коректним прирівняти якість (а отже, і вартість) людського капіталу в Росії до якості людського капіталу країн Західної Європи.

підкреслює важливість розробки системного підходу, що максимально повно відображав би економічні реалії та був зорієнтований на уніфікацію методології та принципів організації оцінки різних видів ресурсів і національного багатства у цілому.

У такому контексті, безумовно, дані табл. 8 потребують подальшої роботи – критичного доопрацювання та уточнення на уніфікованих принципах оцінки, що приведе до уточнення отриманих значень. Це стосується і критичного перегляду складових фінансового капіталу (щоб усунути можливі повтори); дооцінки резервних активів; дооцінки природних ресурсів (оскільки у наших розрахунках далеко не всі ресурси враховані²⁷); оцінки вартості житлового фонду та домашнього майна населення. Це стосується також і представлення отриманих оцінок у порівняльних цінах, оскільки при вивченні динаміки та при міжнародних порівняннях оцінка в діючих цінах непридатна і тому СНР рекомендує щорічно переоцінювати НБ за допомогою спеціальних індексів цін.

Взявши до уваги всі слабкі місця наших розрахунків національного багатства, все ж таки варто підкреслити, що отримані результати є новим кроком у дослідженні цієї надзвичайно важливої категорії як з точки зору аналізу її наповнення, так і розгляду у динаміці (табл. 9).

Таблиця 9

Динаміка національного багатства України та його структура в 2000–2005 роках

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Національне багатство* , трлн грн	7,7	8,3	8,5	8,8	9,1	9,9
Темп змін за період, %	-	107,4	102,6	103,0	104,3	108,5
Національне багатство , трл дол. США	1,4	1,6	1,6	1,6	1,7	2,0
Структура НБ, %						
Основний капітал	10,7	11,1	11,4	11,7	12,5	12,6
Людський капітал	55,7	52,5	51,7	51,2	49,7	46,7
Природний капітал	32,1	34,6	34,5	34,0	33,7	34,9
Фінансовий капітал	1,1	1,5	1,9	2,5	3,2	4,4
Резервні активи	0,4	0,4	0,5	0,6	1,0	1,4

* У фактичних цінах поточного року.

У контексті дослідження розвитку економіки України, аналізуючи дані, представлені у табл. 9, можна зробити два важливих висновки: *по-перше*, формування національного багатства України яке у період 2000–2005 років збільшилось із 7,7 трлн грн до 9,9 трлн грн (у доларовому еквіваленті на кінець 2005 року = 1,96 трлн дол. США), зростаючи в останній рік навіть із деяким прискоренням (темпи у 2002–2003 роках – 2,6–3%, у 2005 році – 8,5%),

²⁷ До вартісної оцінки природного капіталу Б.Пасхавер включив оцінку сільськогосподарських угідь; земель лісів та інших лісовкритих площ; землі в межах населених пунктів; землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони; землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення; території, що вкрита поверхневими водами а також економічно доступних запасів корисних копалин.

заклало підґрунтя для нарощування темпів капіталізації країни. По-друге, структура національного багатства України відповідає структурі НБ країн перехідної економіки Західної Європи та найближчих сусідів, Росії та Білорусі, у яких лєвова частка (50%) належить людському капіталу, а 40% – це природний капітал та 10% – відтворюваний людиною капітал.

Формування такої структури елементів національного багатства, у якій ключова роль належить нематеріальним складовим, є відображенням нових глобальних тенденцій у процесі економічного розвитку, а саме – змін типу відтворення, форм нагромадження, критеріїв ефективності розвитку економіки, що в цілому характеризує "нову якість економічного зростання". Це означає, що більшість країн вже не ставить за стратегічну мету зростання матеріально-речових елементів багатства, а орієнтуються на збільшення величини та якості людського капіталу, який сьогодні стає головним фактором стійкого розвитку суспільства та економіки. Для України, де в структурі національного багатства частка людського капіталу упродовж 2000–2005 років не зростає, а зменшується (із 55,7 до 46,7%), і питома вага речового капіталу підприємств є значно нижчою від розвинутих країн, актуальними є два напрями, що забезпечуватимуть ефективність економіки – зростання вкладень держави, бізнесу, домашніх господарств, спрямованих на нарощування людського потенціалу та забезпечення достатнього обсягу вироблених активів (через оновлення основного капіталу, підвищення ефективності існуючих та включення нових активів у ринковий оборот), що в цілому створить основу для переходу до моделі розвитку орієнтованої на якісне економічне зростання.